

ӘОЖ 343.137.2

А.О. Балгынтаев

Қазақстан-американдық еркін университеті,
6D030100 «Заңтану» мамандығының 3-курс докторанты, Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.
E-mail: aaset.balgyntayev@yandex.kz

Қылмыстық процестегі кінәні мойындау туралы мәміле ұғымы

Ғылыми жұмыстың мақсатына сәйкес қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымында аса өзекті болып табылатын англо-саксондық құқықтық жүйедегі мемлекеттердің қылмыстық процесінде қолданылып келе жатқан кінәні мойындау туралы мәміле институтын отандық заңнамаға енгізу сұрақтарына арналған. Зерттеу барысында бұл институттың ұғымына заңи әдебиеттерде берілген екі түрлі терминдердің болуының сұрақтарына талдау жасалған. Аталған институттың қылмыстық іс жүргізу кодексінің жобасына берілген түсініктемесі қарастырылып, оның кемшіліктері көрсетіліп, ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: мәміле, келісім, кінә, айыпталушы.

A.O. Balgyntayev

The concept of plea bargaining in criminal proceedings

The article is considered on a concept of institution of plea bargaining in criminal proceedings of Kazakhstan. Some scientists consider the position on the concept of the legal phenomenon. Issues of procedural regulations of the institution addressed in the draft Code of Criminal Procedure as amended. In the project, this institution is called a procedural agreement. By analyzing this concept the author give suggestions for improvement of the term.

Keywords: transaction; agreement; guilt; defendant.

A.O. Балгынтаев

Понятие сделки о признании вины в уголовном процессе

В статье рассмотрено понятие института сделки о признании вины в уголовном процессе Республики Казахстан. Рассмотрены некоторые позиции ученых относительно понятия данного правового явления. Вопросы процессуальной регламентации данного института рассмотрены в проекте уголовно-процессуального кодекса в новой редакции. В проекте данный институт носит название «процессуальное соглашение». Автор, анализируя данное понятие, выдвигает свои предложения по совершенствованию данного термина.

Ключевые слова: сделка, соглашение, вина, обвиняемый.

Introduction (Кіріспе). Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында қойылған үлкен мақсаттарға жету халықаралық

талаптарға сәйкес келетін оптималды қылмыстық процестің болуын талап етеді.

Жолдауда көрсетілген мақсаттарға жету үшін жаңа 2013 жылдың өзінде ұлттық құқықтық жүйені жаңғыртудың кезекті кезеңін бастау керек деп көрсеткен Елбасы: «Үкімет пен Президент

Әкімшілігіне қылмыстық және қылмыстық-іс жүргізу заңнамаларын реформалауды бастауды, ілгері ізгілендіруге, оның ішінде, экономикалық құқық бұзушылықты қылмыссыздандыруға маңыз беру керек, сондай-ақ Парламентке 4 жаңа кодексті: қылмыстық-іс жүргізу, қылмыстық, қылмыстық-орындаушылық және әкімшілік құқық-бұзушылық туралы кодексті әзірлеп, енгізу керек», – деген тапсырмалар берді [1].

Президенттің берген тапсырмаларын орындау мақсатында жаңа қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық-орындаушылық, әкімшілік құқық-бұзушылық туралы кодекстерінің жобаларын әзірлеу қызу жұмыс үстінде.

Жаңа редакциядағы қылмыстық іс жүргізу кодексінің жобасының жаңалығы бірі болып жаңа институт – процессуалдық келісімді айтуға болады. Бұл институт Америка Құрама Штаттарынан бастау алған англо-саксондық құқықтық жүйедегі идеяларды қамтыған құқықтық құбылыс болып табылады. Америка Құрама Штаттарында ол «plea bargain» деген атауда қолданылады, орыс тіліндегі заңи әдебиеттерде ол «сделка о признании вины» немесе «сделка с правосудием» деп кездеседі. Оның мәні болып айыпталушы тұлға мен прокурор арасында бірінші жақпен қылмыстық іс бойынша өзіне тағылған айыптаумен келісіп кінәсін мойындауы, екінші жақ ол кінәсін мойындағаны үшін жазасын немесе жауаптылығын жеңілдететіні туралы жазбаша келісуінде. Бұл мәміле көбінесе ұйымдасқан қылмыстық топтармен немесе көп эпизодты қылмыстар бойынша сот өндірісінің уақытты үнемдеу мақсатында жүзеге асатын мәміле.

Қазақша заң әдебиеттерінде мұндай терминді кездестіру қиындық туғызумен қатар қолданыста жоқ екенін ескере отырып, орысша заңи әдебиеттерінен қазақшаға аударып кінәні мойындау туралы мәміле деген атауда бұл мақалада ұсынылып отыр. Осы аталған институтты отандық қылмыстық іс жүргізу құқығының қазақша ұғымдық-санаттық аппаратында дұрыс қолдануымыз керек. Себебі оның қандай атауда және қандай элементтерінің біздің заңдарымызға енгізуіне қарамастан, ең алдымен, оның шыққан жерінің тілінде қандай атауда қолданылатынын біліп дұрыс мағыналық аударма жасауға мүмкіндік береді.

Main body. (Негізгі бөлімі). Бұл институт орыс тіліндегі заң әдебиеттерінде түрлі автор-

лармен «кінәні мойындау туралы мәміле» және «сот төрелігімен мәміле» деген атауларда кездеседі. Бұл, әрине, мұндай ұғымды қолданыста пайдаланған кезде қиындық туғызатыны сөзсіз.

А.В. Бахновский қылмыстық іс бойынша айыптау мен қорғау тарабы арасында келісімді сипаттау үшін батыс әдебиеттерінде кем дегенде үш термин қолданылады деп көрсетеді:

- 1) plea;
- 2) plea bargain (plea-bargain; plea-bargaining);
- 3) plea-agreement.

Осы аталған үш терминді талдай келе, ол келесідей тұжырым жасайды: бұл ағылшын тілінде ұсынылған үш терминнің мүлдем бір-бірінен ажырататын өзгешеліктері жоқ, яғни олар бір-біріне сәйкес келеді және «plea», «plea bargain (plea-bargain; plea-bargaining)» және «plea-agreement» терминдері «сот төрелігімен мәміле» ұғымына синоним болып табылады деп санайды. Сонымен қатар заңи әдебиеттерде ұсынылған «кінәні мойындау туралы мәміле» және «сот төрелігімен мәміле» терминдеріне талдау жасау арқылы ол бұл екі термин бір-біріне сәйкес емес және «сот төрелігімен мәміле» терминін мағыналық жағынан қолданған дұрыс, ал «кінәні мойындау туралы мәміле» бұл сот төрелігімен мәміленің бір бөлігі ретінде кейбір істің мән-жайлары бойынша қолданылуға болады, – дейді [2,26].

Біздің пікірімізше, «кінәні мойындау туралы мәміле» немесе «сот төрелігімен мәміле» терминдеріне түрлі авторлар түрлі түсініктемелер бергеннің өзінде ол мағыналық жағынан біртектес, бір институт. Бұл көзқарас А.В. Бахновскийдің пікіріне қарама-қайшы. Заңи әдебиеттерінде «кінәні мойындау туралы мәміле» терминін қолданған жөн деп санаймыз. Себебі «сот төрелігімен мәміле» термині өзінің мағынасы және этикалық жағынан қарағанда дұрыс емес болып келеді, мұндай мәміле жасаған кезде тараптар ретінде айыпталушы мен прокурор болып табылады. Прокурор өзінің процессуалдық функция жағынан сот төрелігін жүзеге асыруға қатысы жоқ тұлға және ол қадағалау органы, айыптаушы ретінде қылмыстық процеске қатысады және мұндай мәмілелер сотқа дейінгі өндірісте жүзеге асқандықтан ешқандай сот төрелігі туралы сөз болмау керек. Әрине, мұндай мәміле болашақта

сотпен бекітіліп жаза тағайындаған кезде ескеріледі, дегенмен де сот төрелігімен мәміле біздің пікірімізше адамгершілік тұрғыда алғанда және жалпы азаматтардың онсыз да сот органдарына сенімі төмен екенін ескеретін болсақ мұндай атау сот төрелігіне нұқсан келтіреді. Жалпы бұл институтты қылмыстық іс жүргізу заңнамасына енгізуге қарсы шығушылар мұндай сот төрелігімен мәмілелер сот төрелігінің жарамсыздығын көрсетеді деген пікірде [3].

Екіншіден, бұл терминдерді қылмыстық іс жүргізу құқығында қолдану кезінде «мәміле» сөзі пайдаланылады. Аталған ағылшын тілінен аударылған терминді бұрынғы кеңестік мемлекеттердің қылмыстық іс жүргізу құқығы бойынша әдебиеттерде пайдалана бастаған кезде кейбір авторлар бұл институтты қылмыстық іс жүргізу заңнамасына енгізуі екі талай және ол, әсіресе Ресей авторларының оқулықтарында алғашқы болып пайдаланылғандықтан бұл англо-саксондық жүйедегі мемлекеттердің институты сол кездегі біздің құқықтық жүйеге енгізу мүмкін емес, біздің менталитетке жат деген көзқарастар болды деген ойға келуге болады. Дегенмен де бұл институт қазіргі кезде бұрынғы кеңестік мемлекеттердің қылмыстық іс жүргізу заңнамасына енгізіліп жатқаны бүгінгі күннің айғағы.

Сондықтан мәміле сөзінің аталған сөйлемде қолдану дұрыстығын анықтау қажет. Кейбір процессуалист ғалымдар мәміленің орнына «келісім» сөзін қолданған жөн деп санайды. Мәселен, Д.К. Канафин пікірі бойынша, «мәміле» сөзінен мүлдем бас тартып, этикалық жағынан алғанда «келісім» сөзі лайықты деп санайды екен [4,45]. Өз еңбегінде Д.К. Канафин келесідей үш терминді «кінәні мойындау туралы келісім» (соглашение о признании вины), «ынтымақтастық туралы келісім» (соглашение о сотрудничестве) және «сот өндірісінің қысқартылған нысандарын қолдану туралы келісім» (соглашение о применении сокращенных форм судопроизводства) терминдерін қарастырып олардың нақты айырмашылықтарын анықтаған. Сонымен қатар Д.К. Канафин «тараптардың татуласуына байланысты қылмыстық істің қысқартылуы туралы келісімді» ерекше атап, қылмыстық-құқықтық дауды шешудің жеке тәсілі ретінде бөліп шығаруды ұсынады. Ол бұл келісімдерді жеке-жеке талдап келесідей қарастырады:

Бірінші, «кінәні мойындау туралы келісім» кезінде айыптау тарабы мен қорғау тарабы айыпталушының кінәні мойындай отырып әрекеттің қылмыстық құқықтық саралау жөнінде және оған тағайындалатын жаза туралы келісімге келеді. Келісімді заңда көрсетілген тәртіпке рәсімделгеннен кейін сот оның заңдылығын тексеріп заңда көрсетілген тәртіпте шешім қабылдайды.

Екінші термин «ынтымақтастық туралы келісім» қылмыстық процесте тараптардың өзара әрекеттесуінің басқа нысаны болып табылады, іс жүзінде қылмыстық топтар мен ұйымдар арасында жасанды немесе бар қарама-қайшылықтар туғызып ауыр қылмыстарды ашу мен тергеуге жағымды жағдай жасауға бағытталған. Мұндай келісімдердің шеңберінде айыпталушының қылмыстық іс бойынша тағдыры ғана шешілмейді, ол бұл процедураны айыпталушы тұлғаның басқа адамдарды жауаптылыққа тартуға қажетті дәлелдемелер беріп әшкерелеуге ынталандыруға бағытталған. Мұндай қажеттілік тәжірибеде ұйымдасқан қылмыстық топтар пен терроризм қылмыстары бойынша криминалистикалық күрес жүргізуде қиындықтың болуымен байланысты.

Үшінші термин сот өндірісінің қысқартылған нысандарын қолдану туралы келісім өзінің мәні жағынан бірінші типтегі келісімдердің дамымай қалған нысаны болып келеді, айыпталушыға істі тергеу мен сотта қараудың жеңілдетілген нысандарын таңдауға мүмкіндік береді, көп жағдайларда айыпталушы өзінің кінәсін мойындап немесе іс бойынша толық дәлелдемелер жинауға/зерттеуге ынтаның болмауы ал айыпталушыға айырбасқа жаза көлемінің жеңілдетілуімен қылмыстық сот өндірісінің аясында болу мерзімінің қысқартылуына негізделеді.

Тараптардың татуласуына байланысты қылмыстық істің қысқартылуы туралы келісім қылмыстық процестің жекелеген келісім түрі болып табылады және қылмыстық істің тағдыры өздеріне ұтымды тәсілдер мен нысандар арқылы жеке тұлғалармен (жәбірленуші мен айыпталушы) анықталынады. Бұл жерде мемлекет мұндай істер бойынша (ауырлығы онша емес және орташа ауырлықтағы қылмыстар бойынша) жәбірленушінің мүдделерін қорғау бойынша қылмыстық репрессияны жүзеге асыру құқығынан толығымен бас тартады. Істердің

мұндай келісім арқылы қысқартылуы айыптау үкімін, жаза мен соттылыққа алып келмеу керек және осындай келісімдер жоғарыда көрсетілген процедуралардан бөлек дербес процессуалдық нысан шеңберінде жүзеге асуы тиіс деп санайды [4,46].

«С.И. Ожеговтің орыс тілінің түсіндірме сөздігінде», мәміле – бұл бір нәрсені орындау туралы келісім [5] деп түсініктеме берілген. Мәміле өзінің құқықтық табиғаты жағынан азаматтық-құқықтық ұғым, институт екені анық. Мәселен, мәмілеге азаматтық кодексте келесідей анықтама беріледі: «азаматтар мен заңды тұлғалардың азаматтық құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған әрекеттері мәмілелер деп танылады» [6,59].

Біздің пікірімізше, кінәні мойындау туралы мәміле термині англо-саксондық жүйеден шыққан термин болғандықтан заңи әдебиеттерде мәміле сөзін қолдана беруге болады, себебі отандық қылмыстық іс жүргізу заңнамасына ол таза түрінде толығымен енгізілмейді және ол теориялық жағынан да дұрыс емес болар еді, заңда оның кейбір элементтері ғана қолданылады. Қазіргі кезде әзірленіп жатқан Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 28 ақпан 2013 жылғы zakon.kz сайтында қоғамдық талқылауға ұсынылған жаңа редакциясында «процессуалдық келісім» ұғымы мен оны жасау тәртібі ұсынылған. Біздің ойымызша, заңды әзірлеушілердің «процессуалдық келісім» терминін қолдануы дұрыс болып табылады. Кодекс жобасының 7-бабының 52-тармақшасында «процессуалдық келісім» ұғымының орысша редакциясында келесідей анықтама берілген «процессуальное соглашение» – соглашение, заключаемое между прокурором и подозреваемым, обвиняемым или подсудимым на любой стадии уголовного процесса или осужденным в порядке и по основаниям предусмотренным настоящим Кодексом [7]. Қазақ тіліне аударатын болсақ «процессуалдық келісім» – бұл Ко-

дексте көрсетілген негіздермен тәртіп бойынша прокурор мен сезікті, айыпталушы немесе сотталушы мен сотталған тұлғамен қылмыстық процестің кез келген сатысында жасалатын келісім. Бұл берілген анықтамада біздің ойымызша процессуалдық келісім ұғымының толық мазмұны мен мағынасы ашылмаған, яғни берілген анықтамада кімдер арасында жасалатыны көрсетіле отырып, бұл аталған тұлғалар не туралы келісетіні белгісіз. Сондықтан аталған ұғымда біз процессуалдық келісімнің толық мазмұнын ұқпаймыз. Бұл пікірге қатысты біз профессор Л. Берсугуровамен ортақтаспыз. Оның пікірі бойынша, кодекс жобасында ұсынылған процессуалдық келісімнің анықтамасында келісімнің мәні түсініксіз және егер де ол түсініксіз болса мұндай анықтаманың қажеті неде деп санайды [8].

Conclusions. (Қорытынды). Жоғарыдағыны қорытындылай келе, келесідей тұжырымдар мен ұсыныстар жасауға болады:

1. Заң әдебиеттерде терминдердің біркелкі қолдану мақсатында кінәні мойындау туралы мәміле және сот төрелігімен мәміле терминдері біртектес болғандықтан мағыналық жағынан кінәні мойындау туралы келісім терминін қолданған жөн.

2. Екіншіден, жоғарыда аталған терминді қазақша нұсқасында бірыңғай қолдану үшін қазақша заң терминдері сөздіктеріне кінәні мойындау туралы мәміле терминіне сипаттама беріп анықтамасын қарастыру қажет.

3. Кодекс жобасының 7-бабының 52-тармақшасында «процессуалдық келісім» ұғымын орыс тілінде (жоба орыс тілінде әзірленгендіктен) келесідей редакцияда ұсынамыз «процессуальное соглашение» – это вид сделки, заключаемое на любой стадии уголовного процесса между прокурором и подозреваемым, обвиняемым, подсудимым или осужденным, в котором указанные стороны согласовывают условия ответственности и меры наказания в порядке и по основаниям предусмотренным настоящим Кодексом.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, желтоқсан 2012. <http://www.inform.kz/kaz/article/2518877>.

- 2 Бахновский А.В. Сделка с правосудием: особенности англосаксонской и континентальной правовой традиции. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Краснодар, 2008. – 172 с.
- 3 Петрухин И.Л. Сделки о признании вины чужды российскому менталитету. Российская юстиция, – 2001. – № 5.
- 4 Канафин Д.К. К вопросу о внедрении в уголовное судопроизводство института соглашения о признании вины // Заңгер. – 2012. – № 6 (130).
- 5 <http://www.ozhegov.ru> – «Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова»
- 6 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) – Алматы: ЮРИСТ, 2012. – 340 б.
- 7 Проект Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (по состоянию на 28 февраля 2013 года) <http://www.zakon.kz/4526068-dose-its-na-proekt-ugolovno.html>
- 8 Берсугурова Л. О процессуальных аспектах заключения соглашения о сделке // Специализированный ежемесячный журнал «ЮРИСТ». – 2012. – № 10.

References

- 1 Kazakhstan Respublikasynyn Prezidenti – Elbasy N.A. Nazarbaevtyn «Kazakhstan-2050» Strategiyasy kalyptaskan memlekettin jana sayisi bagyty» atty Kazakhstan atty Joldauy. Astana, jeltoksan 2012ж. <http://www.inform.kz/kaz/article/2518877>
- 2 Bakhnovski A.B. Sdelka s pravosudiem: osobennosti anglosaksonskoy I kontinentalnoi pravovoi tradicii. Dissertaciya na soiskanie uchennoi stepeni kandidata iuridicheskikh nauk. – Krasnodar, 2008. – 172 с.
- 3 Petrukhin I.I. Sdelki o priznani viny chujdy rossiskomu menatalitetu. Rossiskaya iusticiya, 2001. – №5.
- 4 Kanafin D.K. K voprosu o vnedrenii Vugolovno sudoproizvodtvo soglawenie o priznanii viny. Zanger, 2012. –№ 6 (130).
- 5 <http://www.ozhegov.ru> -"Tolkovyi slovarrusskogo yazyk S.I. Ojigova"
- 6 bolimderi) – Алматы: IURIST, 2012. – 340 б.
- 7 Proekt ugolovno-processualnogo kodeksa Respubliki Kazakhstan (po sostoyaniyu na 28 fevralya 2013 goda) <http://www.zakon.kz/4526068-dose-its-na-proekt-ugolovno.html>
- 8 Bersugurova L. O processualnyh aspektah zaklucheniya soglasheniya o sdelke // Specializirovanniy ezhemesyachnyi jurnal «IURIST». – 2012. – № 10.